

Олена Яворська

Одеські поневіряння Михайла Жука

Блажен, хто «рокові часи»
Не відчував на власній шкурі...

Микола Зеров

Остання розмова з Євгеном Михайловичем Голубовським... Розмова про мою статтю для наступного номеру альманаху. «Напиши про Михайла Жука», – радить він мені.

Відомий жарт – щоб бути літератором, треба народитися в Одесі, але щоб стати письменником, треба Одесу залишити.

А якщо переїхати до Одеси?

Майже сто років тому, восени 1925 року, до Одеси переїздить із Чернігова Михайло Жук. Про його чернігівське життя початку 1920-х років, з нестатками, остогидлою канцелярською роботою, неможливістю митця працювати, можна скласти уявлення і з щоденникових записів Жука, і з листа, адресованного Агатангелу Кримському. У березні 1923 доведений до відчаю Жук пише:

«Вельмишановний Агафангел Юхимовичу! Як Вам відомо, я український літератор і художник. Звичайно, що зараз доволі бути просто культурним робітником, щоб ледве тягнути своє існування, а коли в додаток ще мати титул українського робітника на Україні, що це звичайно забезпечує крах. Я маю родину з чотирьох чоловік, а головне маю двох дітей у тому віці, коли їм потрібна школа, а шкіл немає. Крім того, я вже два місяці як без заробітку і без посади. Все, що можна було на протязі революції проїсти, вже проїдено. Дружина моя учителька і одержує

не постійно, а випадково 50 мільйонів на місяць. Вона учителька рукоділля, от усі ресурси. Дають мені академічну пайку, але вона теж має вигляд випадковий і дуже мізерний. Наприклад, 23 фунта борошна, 23 фунта солонини з крупою на всю родину. Працювати в своєму обсязі я не маю змоги: немає художніх матеріалів (для малювання), писати, правда, пишу, а складаю у шафу-шухляду од столу, бо немає де друкувати. Прошу дозволити мені уїхати до Америки, не через політичні причини, а тому, що немає чим дихати і все одно я погину тут безславною смертю, нічого не давши не собі, не людям».*

На листі байдужа резолюція: «Дати відповідь, що Академія в даних справах допомогти не може».

Не допомогло і звернення до голови Ради народних комісарів УРСР Християна Раковського. Жук сумно констатував згодом: «Писав я листи і до тов. Раковського, але вони мали такий наслідок, як колись листи до імператора, чи т. просто на них не відповідали».**

Зрештою Жук все ж отримує запрошення до Одеського художнього інституту – професором на графічний факультет. І з того часу життя його буде пов'язане з Одесою.

Але коли розквіт Жук-художника ще попереду – саме в Одесі він створить низку яскравих, виразних портретів письменників та акторів, то Жук-письменник, на жаль, вже не напише в Одесі ані нових оповідань, ані казок. І не через брак таланту, а через суворі реалії часу. Та й чи можна писати, коли цензура забороняє навіть дитячі казочки? Ну що можна знайти підозрілого у тих казках? Та знаходять. Звинувачують і у антропоморфізації, і в змальовуванні куркульського господарства, закидають і те, що чубариків у казці згадувати не можна, бо голова Раднаркому – Влас Чубар.

У 1926 році заборонять дитячу п'єску «Весна» (саме ту, у якій був рядок про війну «котів і чубарів»). І тоді Михайло Іванович

* <https://www.interesniy.kiev.ua/ru/mihaylo-zhuk/>

** Нестерчук Д.В. «...Листи гинуть серед космічних просторів...» (Листи Михайла Жука до Павла Тичини: 1925-1962 рр. Із фондів Літературно-меморіального музею-квартири П.Г. Тичини в м. Києві та Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України) / Дом князя Гагарина: Збірник наукових статей і публікацій / Одеський літературний музей. Вип. 9. – Одеса, 202, с. 367.

пише листа (чи відправив він його, чи просто вилив душу паперові – важко сказати, в його неосяжному архіві залишилась чи то тільки чернетка, чи сам лист).

«Звичайно, що моя заява буде «гласом вопіючого в пустині», але все ж таки я вважаю за потрібне висловити й свою скромну думку перед високим безапеляційним осудом. <...> Можливо, що офіційно мою річ справді поховали, та ще й так безславно, в невеличкому колі арбітрів, які теж можуть помилятися, як до них помилялися тисячі інших арбітрів у всі часи, всіх епох і народів. Єдине достоїнство таких осудів – авторитетність тверджень та неможливість осудженого заперечити цю авторитетність.

Знову підкреслюю, що наперед знаю результат оборони: це все одно, як би похований та вигадав запевняти живих, що він живий і не думає помірати. Його б не слухали, бо такого випадку ще не було.

<...> Я вельми вдячний пану прокурору за його визнання мого літературного хисту та знання сцени, але 20 років літературної роботи дали мені це знання, а не 20 рядків безпідставної рецензії, що написані паном прокурором. Я певний, що в будучині, підраховуючи всю суму мого художнього дорібку, може знайдеться друга оцінка моєї роботи. Можливо, що багато буде викреслено, можливо, що я зйду в Лету, без слави й без пам'яті, але це буде встановлювати не Ваша репертуарна рада зі своїм канцелярським ножем: Слухали – Постановили. <...>

Шкода тільки велика, що Вам надано право накладати своє Veto, та робити несподівані висновки вищезазначеного, які дуже подібні до висновків Ваших попередників, які забороняли мої казки. При таких умовах – працювати не можна.

Не може бути й того, щоб осуджений не мав права оборони, не мав виходу з мертвого кутка, не мав надії на перегляд його справи, а покійно складав зброю, як засуджений на смерть».*

Незважаючи на цензурні утиски, Жук проводить працювати – приблизно серединою двадцятих років можна датувати численні правки до оповідань. У його архіві зберігся переклад лібрето опери. На обкладинці зошита рукою Жука напис: «А. Спендіяров.

* Заява до Вищого репертуарного Комітету проф. Михайла Івановича Жука [березень-квітень 1926]. Рукопис, зібрання С.З. Луцька.

Алмаст. Опера на 4 акти з прологом та епілогом. Текст Софії Парнок (за Ованесом Туманяном)». У 1930 році опера була поставлена Одеським оперним театром, але чи був використаний переклад саме Жука – важко сказати.

Та навіть примарні надії на публікацію літературних текстів зводяться нанівець тим, що відбувається довкола. Правда, нариси про художників друкувалися на сторінках одеського журналу «Шквал», а вірші він буде писати майже до останніх років життя. Але й на них вплине час.

Вірші, написані у десятих роках, вишукані, в них про кохання, квіти, сум людський – Леся Українка, щоправда, зазначала свого часу про вірші Жука: «Якби він більше попрацював над ними, то були б зовсім гарні, а так – поезії чимало, але артизму часом бракує».**

А ось у двадцятих-тридцятих роках про квіти вже не йдеться – у кращому разі вірші про море, а то про революцію, про будівництво нового світу.

У 1918 році Жук перший з українських поетів пише і друкує вінок сонетів – звичайно ж, про кохання. А ось на початку 1930-х другий вінок сонетів, про кохання і море, – він не спромігся дописати.

На початку 1930-х він, як свого часу у Чернігові початку 1920-х, виготовляє саморобні книжечки. І коли на обкладинці однієї – «Сонети» з пам'ятником Дюку, то інша – «Металеві дні»

М. Жук. Обкладинка до книги.
Початок 1930-х рр.

** Леся Українка. Повне академічне зібрання творів у 14 т. Т. 14. – Луцьк, 2021, с. 305.

з конструктивними ламаними лініями і віршами про будівництво, працю, революцію, все у душі часу.

У 1931 році журнал «Червоний шлях» опублікував сонети Жука – поряд з віршами його учня Павла Тичини та оповіданням Олекси Слісаренка. Портрети обох Жук малював, і коли першому пощастить пережити 1937 рік, то другий у тому зловісному році буде розстріляний.

З цією публікацією пов'язують і арешт самого Михайла Івановича. У журналі були надруковані п'ять сонетів з циклу «Море», написаного в Одесі у серпні-листопаді 1930. Назви їх: «905», «Березань», «Жовтень», «1921», «Товариш» – здавалося б, що ж тут кримінального? Але у вірші згадується голод.

1921

Безмежним полем простелились води,
А там ні рисочки, ні помели...
Посуха вимела у дві мітли
Найменший слід кормительки-природи...
Ще так недавно тут стукали коди
І кораблів тремтіли вимпели...
Людей сікли залізні шомполи,
І чорний стяг прикрашував господи.
Настали дні неначе гнійний струп,
На вулицях чи кроки, чи вже труп.
Глухий і дикий стогін – «я голодний».
Не слухає байдужний джентльмен...
Зробив своє, хижак поміжнародній,
Лишив між скелями важкий рефрен!*

Важко зараз, коли справа Жука у архівах СБУ ще не віднайде-на, сказати, чи саме ці вірші про голод спричинились до арешту. Навряд, бо коли № 1-2 журналу за січень-лютий вийшов з друку 10 березня, Жук вже майже місяць сидів у одеській в'язниці. Хіба

* Жук М. Вірші / Червоний шлях. – 1931, № 1-2, с. 28.

що хтось з редакції доніс, коли номер готувався, але у такому разі крамольного вірша, та й взагалі автора вилучили б із номеру.

Документальних свідчень про арешт не так вже й багато. Заарештували Михайла Івановича 12 лютого. Дата ця відома з наказу по технікуму, де Жук працював.

«Викладачів Технікуму В.П. Соколова вважати заарештованим з 7 лютого 1931 року, а з 12 лютого – Жука. <...>

29 квітня 1931 р. в наказі № 23 читаємо:

З огляду на те, що вже пройшло більше за 2 місяці як викладачів Жука М.І. та Соколова В. не звільнили з-під арешту, вважати їх вибувшими й викреслити зі списків викладачів Т-му з цього числа».**

А вже 14 травня того ж року мова йде про інше: «Проф. Жуку М.І. сплатити утримання за лютий місяць»***.

Через двадцять років, на початку 1950-х, Жук зробить запис на невеличкому клаптикові паперу: «...В прошлом, вспоминаю, такие же весенние дни. Окно с решеткой – те же темные петли, а за ними такое же голубое небо. Нет, еще верхушки акаций. Целый день плывут белые облака, а вечером в углу, где стоит параша, умирают последние лучи вечернего солнца. Так больно сжимается сердце, когда умирает этот последний, розовый отблеск дня. И умирает в таком месте, где по необходимости человек принужден отправлять свои нужды. Как теперь, так и тогда я не знал и не знаю, что накопили против меня. Чувство боли, обиды сжимало грудь. Все время звучал один мотив – За что? А дни приходили и проходили. Много их ушло весенних и нежных, знойных дней лета, когда я задыхался от спертого воздуха и обливался потом от жары. То же одиночество, та же тоска и то же умирание последних розовых лучей дня»****.

А у листі до Ірини Коцюбинської 20 жовтня 1955 року він із сумом напише: «...коли мене заарештували в 1931 р., то забрали

** Дмитренко О.М. 1-а художня профшкола // Дім князя Гагаріна: Збірник наукових статей і публікацій / Одеський літературний музей. – Одеса, 2023, вип. 10, с. 254, 255-256.

*** Луцик С. Михайло Жук в колі сучасників. – Київ, 1988, № 11, с. 153.

**** Жук М. Листки календаря. Нотатки з блокноту / Луцик С., Яворська О. Михайло Жук – літератор // Дом князя Гагаріна: Сборник статей и публикаций / Одесский государственный литературный музей. Вып. 1. – Одесса, 1997, с. 107.

Михайло Жук. Автопортрет. 1932 р.

багато книжок з автографами татка, Нечуя-Левицького, Лесі Українки, Лисенка, Лепкого, Франка і багато інших, які я так і не отримав».*

На щастя, ані рукописи ані картини енкавеесників не зацікавили. Хоч і серед рукописів були тексти тих, хто за три роки стане «ворогом народу», – дивом вцілів рукопис Миколи Зерова та його портрет роботи Жука.

У робочому зошиті (а Жук любляв писати саме у таких грубих зошитах) є запис, наче замальовка до картини:

«Одеса, 1932

16/VIII

Аркадія

Рядами стоять сояшники. Головасті, в обдряпаних лапатах одежах. Голови важно похилили до сонця й до моря. Щось робить їхні постаті подібними до впокорених людей, що зігнули спрацьовані хребти, щось прив'язало їхні натружені ноги до посохлого ґрунту і тільки ще по де-ні-де золоті тарілки, як золоті труби, стремлять переможно до світла, вітаючи прозорий серпневий ранок.

Море іскриться срібним шитвом, що проколюється гострими піками кукурудзи.

Берег вигинає хребет з насолодою до тепла і полискує рудавим оксамитом рослин. Важно по ньому сидять людські оселі. Деревя проти світла нагадують темно-зелені, синяві клякси з контурами жовто-золотої облямівки. Наче хто хотів надати форми тим кляксам, щоб вони впорядковано лягли на поверхню землі.

Тіні ще спочивають, довгі, на весь зріст, хоч поволі підтягують свої члени, почувавши потребу прогнутися. Яри полускалися, як достигла диня, де в розломинах світить ніжне тіло середі та груба шкура затінку. На всьому опалева суга ранішньої години.

Гвалтуються десь над берегом собаки, вперто, заяadlo. Ніч була місячна і просковзнула дуже тихо, подарувавши світанкові блідно-цитринове обличчя.

* Картотека С.З. Лущика.

На краєчку моря блиснуло рубіном сонце й забарвило рівну смугу краєвиду поливом японського глазуру, що лягає на опуклі стегна порцелянових ваз.

Синє дихання повітря ледве ворушилося за срібними блисками місяця в протируч сонцеві. Сояшники важко прогнулися, як упокорені постави, от-от упадуть ниць, простягнувши зелені вузлуваті руки по землі, тільки, що з фанфарами будуть співати сонцеві славу».*

За п'ять років по тому він змінить сояшники Одеси на ялинки у Підмоскові – працюватиме два роки на порцеляновому заводі, швидше за все, щоб урятуватися від повторного арешту. У 1940-му Жук повернеться до Одеси та навіть буде сподіватися побачити власну книгу. «Моя розмова з Вами дала мені надію видати дві книжки «Вибраних творів»,** – писатиме він у травні 1941 колишньому натурнику та учню, а нині академіку Павлу Тичині.

Та почалася війна. Про червень-липень 1941 року Жук напише спогади, які вперше були надруковані у 89 номері альманаху.**

Родина Жука розділилася – старший син Микола був мобілізований до армії, молодший Юрій, білобілетник, працював інженером на міському водогоні та залишився з батьками в окупованому місті.

На початку 1942 року румунська влада влаштовує перепис населення. У цей час родина Жуків перебралася з Французького (Пролетарського) бульвару на вулицю Канатну (за родинними переказами через брак води у будинку спеціалістів на Французькому бульварі, де вони мешкали, та працюючий колодязь побіля Канатної; у автобіографії та листах до П. Тичини Жук писатиме про розбомблену квартиру на Пролетарському бульварі).

З лютого Михайло Іванович власноручно заповнює анкету:

* Жук М. Білим і чорним хотів би я бути... Проза, п'єса, казки, вірші, нотатки, спогади. – Одеса, 2018, с. 226-227. Рукопис зберігається в Одеському літературному музеї.

** Нестерчук Д.В. «...Листи гинуть серед космічних просторів...»... с. 368.

*** Жук М. Воспоминания... / «Дерибасовская – Ришельевская». Одесский альманах. – Одесса, 2022, № 89, с. 304-316. Рукопис зберігається в Одеському літературному музеї.

«Жук Михаил, профессор живописи, место работы: Художественное училище на улице Преображенской, 16, родился в Каховке 20.09.1883 г.,**** украинец, женат, проживает в Одессе с 1925 г., никогда не служил, от мобилизации освобожден по возрасту.

Жена Анастасия, родилась в Чернигове 29 окт. 1883 г., украинка, домохозяйка, проживает в Одессе с 1925 г.

Сын Георгий, род. в Чернигове 22.03.1911 г., холост, украинец, проживает в Од. с 1925 г., инженер водопроводной станции Чумка.

Переписной лист по ул. Канатной, д. 76, кв. 27 заполнен профессором с его подписью 3 февр. 1942 г.»*****

У січні 1942-го була організована Спілка художників. Жук двічі входив до складу правління: з січня по квітень 1942-го та з серпня 1943 по квітень 1945 рр.,***** а у 1942 році був головою Художньої ради.*****

Під час окупації він брав участь у двох виставках. 13 вересня 1942 р. відкрилася «Офіційна виставка живопису, скульптури, гравюри і кераміки румунських і російських художників». На ній Жук був представлений здебільшого керамічними виробами і портретом:

«Раздел Масло

Жук Михаил. 16 Портрет Н.

Раздел Керамика

Жук Михаил 25 штук».*****

Чий це був портрет – невідомо, а ось за рік на наступній виставці було два портрета роботи Жука. Осіння виставка художників Трансністрії Salonul офіціал відкрилася 5 вересня 1943 р. У щоденнику В. Швеця є запис: «14 сентября 1943.<...> ходил с Галиной Георгиевной на художественную выставку. Есть очень недурные

**** Дату народження М. Жук вказав за старим стилем, за новим його день народження – 2 жовтня.

***** ДАОО, Р-2356, оп. 3, спр. 631, арк. 22, 47.

***** ДАОО, Р-6710, оп. 1, спр. 1, с. 63.

***** Дмитренко А.Н. Союз художников Одессы. – Стрый, 2013, с. 102.

***** Официальная выставка живописи, скульптуры, гравюры и керамики румынских и русских художников: Каталог [Одесса, 1942], с. 12, 16.

портрети пастелью, один очень оригинальный карандашом на картоне Жука – «Женщина у занавески».*

У каталозі виставки представлено дванадцять робіт Жука, переважно букети квітів.

«Жук М.

204-213 Букет.

214 Портрет артиста Коваль

215. Портрет артистки Ужвій».**

У 1926 році Жук двічі малював Наталю Ужвій. У 1925-1926 роках вона була зіркою театру Держдрами, тож швидше за все обидва портрети зроблені в Одесі. Один з портретів – силуетний, зараз він перебуває в колекції Музею сучасного мистецтва Одеси. Судячи з опису Швеця, експонувався другий портрет: Ужвій зображена на тлі мережаних візерунків – чи то завіса, чи просто декоративний фон. Зараз цей портрет знаходиться у Національному художньому музеї України.

У вересні 1943 Жука звільнили з училища «за те, що відмовився намалювати портрети губернатора та короля», – напише він згодом у листі до Тичини. Михайло Іванович заробляв на життя, малюючи ікони (ось коли стало у нагоді навчання декоративно-релігійному малярству у Краківській академії***) та працюючи продавцем і оцінщиком у комісійному магазині.****

Після звільнення Одеси Жук повертається до викладання. Багато викладачів, що працювали під час окупації, були заарештовані. А от Жуку пощастило уникнути арешту – чи то допомогло звільнення з училища за румунів, чи заступився за свого вчителя Павло Тичина, на той час міністр культури України. Саме з листів до Тичини відомо багато гірких деталей повоєнного побуту Жука.

* Цит. за: Бабич А. Одесса 1941-1944: Пережить оккупацию. – Одесса, 2021, с. 545.

** Salonul oficial de pictura scultura gravura si ceramica: Каталог. [Одесса] 1943, с. 7.

*** Михайло Іванович Жук // Українська муза: Поетична антологія од початку до наших днів. Вип. 11. – Київ, 1908, с. 1129. Відома одна ікона роботи М. Жука: Соколюк Л. Михайло Жук: мистець-літератор. – Харків, 2018, с. 214, іл. 333.

**** Яворська О.Л. Чотири автобіографії Михайла Жука // Дім князя Гагаріна: Збірник наукових статей і публікацій / Одеський літературний музей. – Одеса, 2023. Вип. 10, с. 342.

Художнє училище. 1945-1946 рр.

22 грудня 1944. «Цього року я закінчив 40 років моєї художньо-педагогічної праці. 20/XI в мене померла моя дружина. Я опинився в такому стані, що не мав за що навіть її поховати і мусів звернутися за допомогою до товаришів, які спасибі їм, допомогли мені чим було можна. <...> Я вже старий, самотній. Зараз у мене ні палива, ні світла...»****

8 жовтня 1945. «Мене хочуть позбавити елементарних життєвих потреб, що необхідні художникові. <...> Моя житлова площа складається з 64-х кв. м, з яких (дві кімнати) 29 метрів займають мої діти, а решта (дві перехідні) 35 метрів, де живу і працюю я сам. Мотиви ті, що я маю зайву площу і мені треба щось віддати. Коли виділити одну кімнату, то всі мої картини я повинен скласти на купу в другій, яку я і заповню

**** Нестерчук Д.В. «...Листи гинуть серед космічних просторів...»... с. 368.

цілком, а в інших кімнатах (двох прохідних) ми повинні будемо міститися в купі без можливості для кожного з нас якої будь роботи».*

12 грудня 1953. «Пенсію я отримую, як персональний пенсіонер від Києва – 400 карб. <...> а прожити на 400 карб. я не можу. От і прошу Вас подумати, що можна зробити, аби на старість, себто вона вже й зараз мається (старість) я не опинився в безвихідному стані».**

Попри всі життєві негаразди він все ще плекає надію побачити видану книгу своїх творів. «До війни 1941 року все наче було поладжено і вже підготував свої роботи до друку. Війна припинила їх випуск у світ. Що можна зробити, щоб вирішити долю моєї літературної роботи. Гадаю, що вона не настільки бездарна, щоб погинула в нетрях забуття. От і все, що мене турбує зараз»,*** – пише він Тичині у жовтні 1945-го.

За десять років, у квітні 1955, Жук гірко зауважить: «Взагалі я багато не можу зрозуміти в моїй долі. Чим я завинив, що моїх минулих літературних творів (вибране) не можна? Серед них є непогані річи. <...> Мені просто повернули їх, як повертають «благодійники» писану заяву про допомогу мовчки і швидче зачиняють двері перед невдахою. Хоть би яка мотивована відповідь – нічого. Зачинили двері та й годі. <...> Я багато зробив за своє життя. Багато маю малюнків, фарфору, графіки. Але все це гине на моїх очах – серед пилу поганенького приміщення, серед убожества. Ви повинні зрозуміти, як важко бачити в загибелі те, чому ти віддав свої нерви, життя, хвилювання, надії. І все без ніяких наслідків, так наче нічого не було»****

У 1962 році, за два роки до смерті, Михайло Іванович остаточно розуміє, що видання його книги неможливе. З листа до Тичини: «Ви з досадою можете подумати – яка ж недотепна людина: розумна істота давно би зрозуміла, що на цю тему не бажають розмовляти – ну й покинула би мучити й себе й іншого. Ні тягне на те, щоб почути це виразне сказаніне – нічого з того не буде

* Нестерчук Д.В. «...Листи гинуть серед космічних просторів...»... с. 369-370.

** Нестерчук Д.В. «...Листи гинуть серед космічних просторів...»... с. 370.

*** Нестерчук Д.В. «...Листи гинуть серед космічних просторів...»...с. 369.

**** Нестерчук Д.В. «...Листи гинуть серед космічних просторів...»... с. 372-373.

«не тратьте, куме, сили, спускайтесь на дно». Це що торкається книжки вибраних творів».^{****}

Павло Тичина не облишав спроби допомогти вчителю. У тому ж 1962-му він писав викладачу одеського університету Андрію Недзвідському: «Михайло Іванович Жук гнівається на мене. Треба неодмінно видати книгу його поезій».^{*****} У січні 1963 Тичина повідомляє того ж адресата: «Про твори Михайла Івановича я говорив у Вид[авницт]ві <...> (А в збірник творів його, я гадаю, треба включити й прозу його і статті)».^{*****} Але всі ці зусилля були марними.

Андрій Недзвідський залишив спогади про останню зустріч Жука і Тичини: «Павло Григорович не міг не відвідати свого вчителя малювання. <...> на цей час Михайло Іванович тяжко хворів, від викладацької праці в Художньому училищі змушений був відійти. Становище в нього дома склалося дуже важке: померли одна за одною дружина Михайла Івановича і невістка, лишилися в осиротілій, спорожнілій квартирі: хворий Михайло Іванович, син-інженер, який працював на заводі, і зовсім маленька онука. <...> Не могли вони втрюх дати лад своєму побуту і в квартирі стояв, скажемо відверто, жах запустіння. Павла Григоровича попередили, що йому доведеться зустріти в квартирі учителя дуже сумну обстановку. – То тим більш треба поїхати, – настояв наш гість. <...> Все виглядало дуже сумно в кімнаті, де лежав Михайло Іванович. Павло Григорович, ніяковіючи, підійшов до нього, привітався, поцілував в обличчя дорогу йому людину, а далі поцілував його ще й в руку».^{*****}

В одному з останніх листів Жука до Тичини сумні, безнадійні роздуми людини, що все життя працювала, не випускаючи з рук ані пензля, ані пера: «Невже те, що я зробив і в літературі

**** Нестерчук Д.В. «...Листи гинуть серед космічних просторів...»... с. 374.

***** Тичина П. Панахидні співи: Поезії. – Одеса, 1993, с. 79.

***** Тичина П. Панахидні співи: Поезії. – Одеса, 1993, с. 85.

***** А. Недзвідський. Спогади про Тичину. Рукопис зберігається в Одеському літературному музеї. Р-1848. Частково опубліковано: Яворська О. Матеріали про Павла Тичину в експозиції та фондах Одеського літературного музею // Наукові читання «Тичинівська епоха». Народження поетів. До 130-річчя з дня народження Павла Тичини: зб. наук. пр. (за мат. наук. чит.) ЛММК П.Г. Тичини в Києві. – Рівне, 2021, с. 120.

і в малярстві таке нікчемне, що не варте уваги. Ні, гадаю, що це неправда. Цілий ряд літературних творів написано непогано, цілий ряд малярських творів включаючи кераміку й графіку зроблено на високому рівні. Педагогіка дала теж не погані результати. І в решті такий жалюгідний кінець».*

Жук міг пригадати слова, які сказав багато років до того художнику Миколі Бурачеку. Той згадував: «Багато років назад, коли знайомили мене з Михайлом Івановичем, він з усмішкою, повною добродушного гумору, висловив таку сентенцію: «Ви, товаришу, художник? Ой, тяжко бути українським письменником, але бути українським художником можна хіба лише за якусь кару».**

Художник і письменник Михайло Жук не «зійшов у Лету без слави і пам'яті». Саме в Одесі, місті, з яким пов'язана більша, хоч і не така вже й щаслива частина його життя, він повернувся до нащадків. Спочатку як художник, а потому вже й як письменник.

* Нестерчук Д.В. «...Листи гинуть серед космічних просторів...»... с. 373.

** Бурачек М. Михайло Іванович Жук // Червоний шлях. – Харків. 1929. № 5-6, с. 246.